

**Ua escripta occitana dens la Navarra medievau  
(sègles XIII-XIV),  
formacion e foncionament**

Loís GRANGÉ<sup>1</sup>

Contextualizacion

A l'atge miejancèr dens la partida peninsulara deu reiaume de Navarra qu'apareishó un ordi d'escripta qui n'èra pas lo romanç autoctòn. Las circonstàncias de l'aparicion d'aquera lenga escriuta en Navarra son plan conegudas e religadas au movement d'atraccion deu monde delà pòrts entinoat en Aragon au sègle XI. Aqueth movement qu'ei ua consequéncia de l'aviada generau qui toquè l'occident crestian peus torns de l'an mila e qui's manifestè en Espanha peu fenomèn de la Reconquista. Atau lo rei Sanç Ramires (I<sup>èr</sup> d'Aragon e V<sup>au</sup> de Navarra) qu'autregè fòrs aus navèths poblants de Jaca en 1063. Lo pos dat qu'estó perseguit peus sons successors, Pèire I<sup>èr</sup> e Alfons I<sup>èr</sup> lo Batalhador, tanben reis d'Aragon e de Pampalona. Que dèn fòrs aus establiments de *Francos*, atau aperats per'mor qui èran francs d'impòsts, en Estela en 1090, e en Sent Cernin de Pampalona en 1129. Que cau precisar que la dinastia Aragon-Navarra qu'avè ligams deus hòrts dab los territòris d'otramonts.

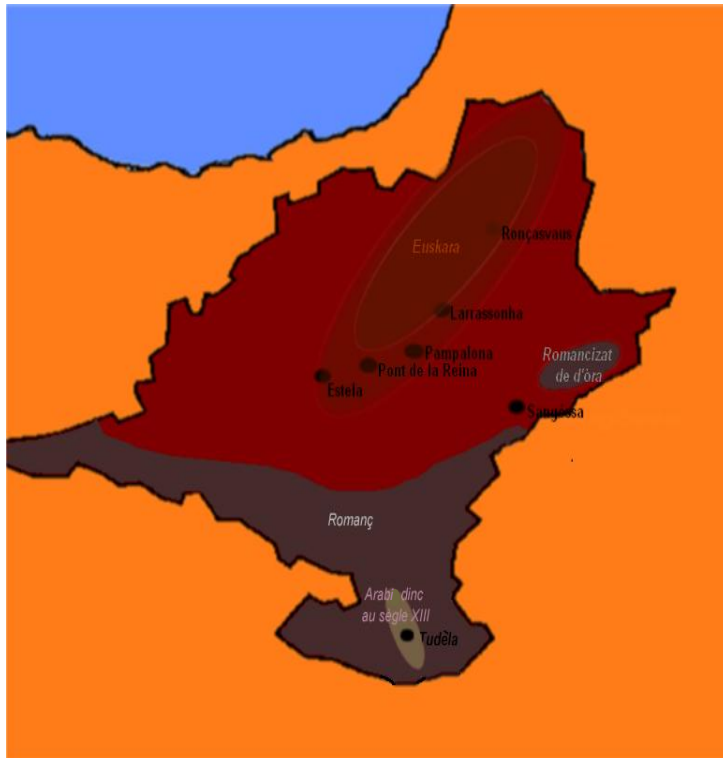
Los tèxtes mei vielhs de l'escripta qui estudiam ací datan de haut o baish d'un sègle arron l'installacion deus *Francos* dens Navarra. La lenga emplegada n'èra pas lo romanç pròpi de Navarra. Los qui l'emplegavan que la nomentavan *romanz* e los prumèrs filològs qui s'i interessèn com n'estó la costuma que l'aperèn *provençau* en per'mor de la soa aparéncia incontestablament occitana.

Marca de competéncia coma ac mentav Guilhèm Anelièr de Tolosa e tanben expression deus privilègis deus *Francos*<sup>2</sup>, l'occitan que's mantiengó en Navarra segon José María Lacarra mercés a l'environment bascofòn qui joguè un ròtle isolador.

---

<sup>1</sup> Se tracta del resumit, de part de son autor, de la tèsi de doctorat de Loís Grangé sostenguda lo 1<sup>r</sup> de decembre de 2012 (nòta de la revista *Lingüística Occitana*).

<sup>2</sup> e los ricomes dysso : « n'abas, bes predicans,



*Geografia de las lengas de Navarra au sègle XIII* (segon Atlas de Navarra. CAN 1977. 46 51-52.)

La desaparicion de l'occitan qu'estó quasi contemporanèa de l'autrei per Carles III deu *Privilegio de la Unión* qui unificava l'estatut juridic entà tots los vesins d'ua medisha ciutat.

### Lo còrpus

La mestior sus la quau avem tribalhat ei tirada de quate recuelhs de tèxtes tots editats per *Euskal Ikaskuntza* dens la colleccion *Fuentes documentales medievales del País Vasco*:

- *Documentos navarros en lengua occitana*, Santos Garcia Larragueta, Donostia, 1990.
- *Documentación medieval del Monasterio de Santa Clara de Estella (siglos XIII-XIV)*, Ricardo Ciérbide e Emiliana Ramos, Donostia, 1997.
- *Documentación medieval del archivo municipal de Pamplona*, tòme I (1129- 1356), tòme II (1357-1512), Ricardo Ciérbide e Emiliana Ramos, Donostia, 1998.

---

*e tot vostre predic no s'y valdra 'us gans,  
 quez era cels dels borcs non compro los engans ;  
 que no les tendra pro ni Frances ni Romans,  
 ni lur sabiduria don tot iorn son pessans ;* (Guilhèm Anelièr de Tolosa, *la Guèrra de Navarra*).

- *Documentación medieval del monasterio de San Pedro de Rivas de Pamplona (siglos XIII-XVI)*, Ricardo Ciérbide e Emiliana Ramos, Donostia, 1998.

Lo còrpus de l'estudi qui avem constituit que compren:

- 205 documents deu primèr obratge deus quaus avem espudit los documents en gascon, navarromanica e lenga d'oïl.
- Los 49 documents en occitan de la *Documentación medieval del Monasterio de Santa Clara de Estella*.
- 8 tèxtes occitans de la *Documentación medieval del archivo municipal de Pamplona*.
- 5 tèxtes occitans de la *Documentación medieval del monasterio de San Pedro de Rivas de Pamplona*.

Çò qui hè un totau de 267 diplòmas sus un periòde qui s'esten de 1225 a 1387. Los lòcs d'on pervienen son forçadament vilas on s'èra establida ua poblacion *franca*. Per ordi d'importància, segon lo nombre de tèxtes deu còrpus, qu'avem: Pampalona, 54%, Estela, 36%, Ronçasvaus, 6%, Sangòssa, 7%, Pont de la Reina, 1,5% e Larrassonha, 0,5%.

### Metodologia

La recèrca qui ei l'objècte d'aquesta tèsi que's rapòrta hèra au tribalh de caracterizacion que *Ricardo Ciérbide* hasó de la lenga deus *Francos* dens lo son davantejaire *Estudio Lingüístico de la Documentación Medieval en lengua occitana de Navarra*, Servicio Editorial Universidad de País Vasco: Bilbao, 1988, qui s'empara sus l'edicion de 1976 deu libe de Santos Larragueta. Au par d'aqueth estudi lo noste que presenta un pam mei alarguit per'mor que perlonga lo periòde estudiat de 50 ans.

Per aquò n'èra pas question de tornar préner l'estructura deu libe de Ciérbide quan seré estat entà portar-i emendaments. La possibilitat qui ns'aufriva l'informatica de bracejar un nombre considerable de dadas particularament a través deus logiciaus de textometria que ns'a dat lo parat d'abondar l'estudi en bastir un diccionari lematizat deu còrpus. Per aquò har qu'aprestèm los tèxtes entà poder atraçar las dadas gràcias au logiciu *Lexico3* realizat per l'aròu universitari SYLED-CLA2T de París <sup>3</sup>. Que causim d'amassar totas las formas d'un mot darrèr ua entrada, un lèma grafiat segon los principis de la grafia occitana dita classica o normalizada.

---

<sup>3</sup> <http://www.tal.univ-paris3.fr/lexico/>

Atau qu'avem podut enriquir l'estudi dab un tribalh sus la lexicografia en prepausar au còp ua arrevirada rasonada e taus cas necessaris, ua discussion en sincronia e diacronia. Entà dar ua aproximacion de la realitat d'aquera lenga que ns'em emparats sus las estadisticas qui da lo logiciau *Lexico3* et particularament sus l'indici d'especificitat qui indica quin ua forma e's tròba distribuïda capvath lo còrpus.

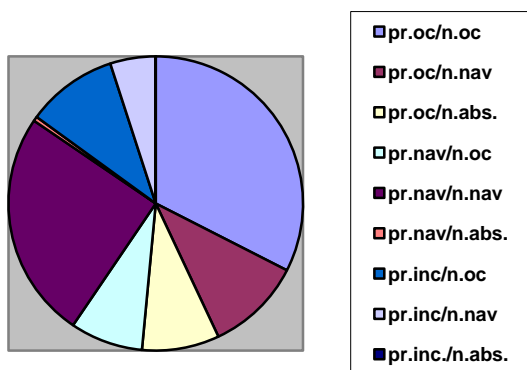
Qu'avem avut tanben a considerar lo problèma deus toponims e deus antroponims qui per la màger part procedivan d'una auta lenga que l'occitan, navarroman, basco o ebrèu tanben. De mei uns elements toponimics que son eishenges de la marca d'onimizacion qui representa la majuscula a l'iniciu com dens *Val mayor*, *Leyun videia*, *Elcano videia*. Elimina'us que riscava tanben de'ns har pèrder informacions pertocant particularament la grafia e la fonetica. Qu'avem donc causit de ha'us paréisher dens lo diccionari.

### Los antroponims

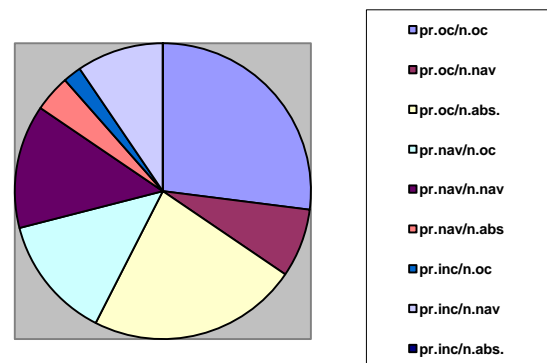
Abans de passar a l'examen deu diccionari que'ns vam interessar aus noms deus *Francos* com los trobam dens los nostes tèxtes. En utilizar dirèctament los antroponims de l'indici de l'estudi lingüistic de Ricardo Ciérbide completat peus patronims de l'edicion de 1990 qu'avem diferenciat los patronims navarrés, bascos o navarromanics deus occitans. Qu'ac avem operat tau medish entaus prenomes. Sonque daubuns com *Martin*, *Johan*, *Simon*, *Adam*, etc. e son comuns aus dus domenis shens qui poscam dedusir au quau e pertanhen.

Que son quate lòcs distints qui son concernits: Estela, Sangòssa et los borgs Sent Cernin e Sent Nicolau de Pampalona.

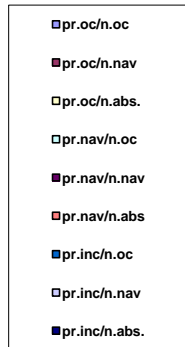
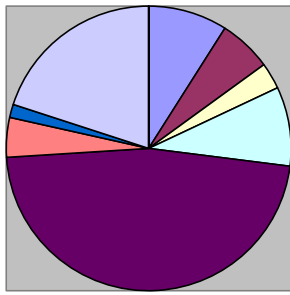
### ESTELA



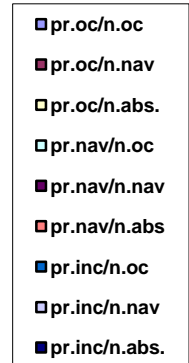
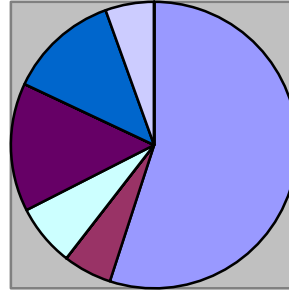
### SANGÒSSA



## ST. NICOLAU DE PAMPALONA



## ST. CERNIN DE PAMPALONA



*pr.oc: primèr nom occitan; n.oc: dusau nom occitan; pr.nav: primèr nom navarrés; n.nav: dusau nom navarrés; pr. inc.: primèr nom incèrt; n.abs: dusau nom absent.*

Aqueths tablèus que son un rebut de la permeabilitat a las influéncias navarresas segon los borgs o vilas de residéncia deus Francos.

De faïçon remirabla que constatam lo contrast entre los quartièrs Sent Cernin e Sent Nicolau de Pampalona qui confirma çò qui sabem suu caractèr particularament conservator deu barri Sent Cernin au par deus autes lòcs estudiats. Aqueth punt qu'a la soa importància per l'estudi qui segueish.

### Punts particulars deu diccionari

Shens trigar suu diccionari qu'evocaram uns punts significatius qui amuishan au còp l'especificitat occitana de l'escrita estudiada mes tanben las interferéncias dab lo navarroman e la preséncia de formas catalanizantas.

**aqueu/aquelh, aquela/aquelha** adj. dém./pr. dém. 'Ce', 'Cette', 'celui-là', 'celle-là'

- aqueu - adquels - aqueyl - aquells - aquels - adquels - aqueu - aqueu - aqueilla - aqueilas - aqueyla - aqueilas - aqueillas - aqueles -

La forma en [ʎ] finau, produït deu tractament de -LL, qui renvia au catalan e au lengadocian pirenenç ne representa que 2,5 % deus cas au par de 97,5% de las formas on la geminada s'ei simplificada.

**Dètz-seis:** adj. num. ‘Seize’ - detz seys -

La forma analitica deu nombre setze ei parièra a la de l’ibr.

**diz-e-nau:** adj. num. ‘Dix-neuf’ - dizenau -

Lo continuator de DĚCEM suu quau son bastits los tres cardinaus *disseset*, *dizeuuyt* e *dizenau* n’aubedeish pas a las règlas de la fonetica occitana mes qu’ei estat sosmetut a ua diftongason qui ei lo tractament normau de las vocaus obèrtas en aragonés e castelhan. L’estapa seguenta qu’a vist la reduccion deu diftong. Los tres nombres son documentats sonque en tèxtes d’Estela. DĚCE > *diez* > *diz*. Cf **buei**.

**Pèire/Pèr(e)/Pero/Pe(i)dro/Petre/Petro/Petri/Pierre(s):** antr. - Peire - Peyre - Pere - Per - Pero - Pedro - Peidro - Peydro - Pereo - Petre - Petri - Petro - Pierre - Pierres - Pes - Peyret - Peruquot - Pedruelo

Totas las fasas de l’evolucio deu prenom ‘Pèire’ son presentas dens los tèxtes. Desempuish *Petro/Petre/Petri* qui poderén passar per manlhèus dirèctes au latin se lo basco n’avè conservat las fòrmas *Petri* < PETRI (genitiu de PETRUS) e *Petre* dinc a la forma hèra evoluïda deu francés *Pierre*. Notem lo cas regim *Pierres*, perlongat uei lo dia dens lo basco *Piarres*, e tanben lo cas regim *Pes*, nom gascon d’un senhor baish-navarrés.

L’occlusiva shorda latina deu grop -TR- qu’accèpta dus ordís de transformacion o que’s sonoriza com en ibr. o que’s vocaliza com en oc. comun o lavetz que presenta dens lo medish mot elements deus dus tractaments, *Peidro*. Tota marca pòt aver desapareishut: *Pero*, *Pere*. Lo critèri mei pertinent qui determina s’un mot ei a classar com ibr. o oc. qu’ei lo manteniment de l’o finau. Que podem aver *Pereo* o *Peidro* procedent de las duas influéncias. mes pas jamès *\*Peiro* o *\*Pedre*.

Per l’oc. los tèxtes presentan las formas de l’òc comun, *Peire*, deu gascon, *Per* e ua auta mei de mostra catalana, *Pere*.

Quantitativament suus 1191 noms de ‘Peire’, en dehòra deus diminutius, la reparticion que s’estableish atau:

*Pere* 60%, *Pero* 26%, *Peydro/Peidro* 6%, *Per* 4%, *Peyre/Peire* 3% e tanben, *Petre*, *Petro*, *Petri*, *Pes*, *Pierre*, *Pierres*: 1%.

Que constatem la hòrta preséncia de las formas dab reduccion deu grop -TR- e particularament la qui remanda au prenom catalan.

Tablèu sintetic e comparat de las características linguísticas

**fonetica**

**vocalisme**

	<b>gascon</b>	<b>occitan comun</b>	<b>navarro-occitan</b>	<b>catalan</b>	<b>navarro-romanice</b>
Caduda de las vocaus etimologicas après l'accent hòra -a atòn finau	+	+	+	+	-
Non-diftongason de las vocaus obèrtas.	+	+	+	+	-
Preséncia de trifongs de coalescéncia.	+	+	+	-	-
			-		
Desvolopament d'un /v/ davant diftong de coalescéncia.	-	-	-	+	-
			+		
Reduccion deu diftong AU	-	-	+	+	+
-ARIUM/-ARIAM > -èr/èra	+	-	+	+	+
Obertura de Ò davant -VE latin ( <i>nau</i> < NŌVEM, <i>maure</i> < MŌVERE)	+	-	+	-	-
Non obertura de Ò davant -VU ( <i>nou</i> < NŌVEM)	-	+	+	+	

## consonantisme

	gascon	occitan centrau	navarro- occitan	catalan	navarro- romanic
Vocalizacion deu grop latin -TR- après vocau	+	+	+	-	-
			-		
Conservacion de -D- latin intervocalic	+		+	-	-
			-		
La labiodentau latina [v] que's con·hon dab lo fonèma /b/.	+	+	+	+	+
Non-palatalizacion deu grop -CT-	+	+	+	+	+
		-			-
Reduccion deu grop germanic [gw]	-	+	+	-	-
Reduccion deu grop latin QU	-	+	+	-	-
Reduccion de las geminadas LL	-	+	+	-	-
			-		
Conservacion après vocau de -L latin simple	-	+	+	+	+
		-			
Vocalizacion de -LT- dens MULTUM	-	-	+	-	+
			-		
Desocclusion e palatalizacion deus grops latins -PS-, -X-, -SC-	+	+	+	+	-
		-			

## morfologia

	gascon	occitan centrau	navarro- occitan	catalan	navarro- romanic
Preséncia de -der/-dera <-TORIUM/-TORIAM	+	-	+	-	+
Prumèras personas deu singular -i	+	+	+	-	-
Quataus e cinquaus personas deu futur en -re-	-	+	+	+	+



## Conclusion

L'occitan de l'escripta juridica de la Navarra medievau ei ua lenga d'evolucion segondària. La soa coerència e las soas caracteristicas la hèn de tira reconéisher au miei de tot lo diasistèma.

En abordar aquera lenga que podem constatar l'abonde de trèits qui la hèn apresà's d'un ensemble aquitano- e iberopirenenc.

Mentavem a barreja: la vocalizacion en [ajt] deu grop latin ACT, lo manteniment dens la meitat deus cas deu -D- intervocalic, la sufixacion en *-èr/-èra* provenenta de ARIUM/-ARIAM, l'emplec deus sufixes *-der/-dera* gessits de -TORIUM/-TORIAM, lo AU latin qui vad /o/.

Per aquò dus caractèrs importants d'aqueth maine que son absents: lo manteniment de l'element vocalic davant oclusivas deus grops latins e germanics QU e *gu* e la non-reduccion de las geminadas LL qui son dus punts qui l'occitan de Navarra a en comun dab l'occitan centrau.

Tà acabar mentavem lo nombre de tractaments qui renvian au catalan com la desaparicion deu -D- intervocalic quan ne s'ei pas mantiengut (e non pas *-/d/->-/z/-* ente duas vocaus), l'absència de diftongason dens ua partida deu domeni deu Ò davant iòd a còps precedit d'un /v/ (*vuit, vui*), l'emplec de la preposicion *pera*, la forma *Pere* majoritària tà 'Pèire'. Tant de hèits qui en mei de las particularitats iberopirenencas an hèit créder a Coromines<sup>4</sup> qui èra en preséncia d'ua categoria de catalan. A aquò que cau hornir las interferéncias numerosas dab lo navarromanenc.

Fin finala l'occitan de Navarra qu'ei a la crotz de mantua influéncia e se'u cau arrestacar a un ensemble que diserem que per l'origina que'u classarem dab lo lengadocian meridionau e en rason de la soa evolucion dens un ensemble de transicion entre l'occitan e l'iberoromanenc au ras deu gascon e deu catalan.

Hornim tanben l'aspècte etnicosociau de l'occitan navarrés confirmat per l'estudi onomastic qui ahorteish l'idea d'ua lenga simbèu deus privilègis deus *Francos*. Lenga de qui la permeabilitat a las influéncias iberoromanicas ei foncion de l'anar qui adoptèn los *Francos* de cap au monde exterior a la lor comunitat.

---

<sup>4</sup> «L'extensió del català com a llengua literària per Aragó penetrà fins en el dret consuetudinari: el Fuero de Jaca i altres furs aragonesos foren escrits en una llengua que sembla català o un gascó primitiu. Encara és més sorprenent de veure que s'estengué fins a Navarra, ...: els de l'Ajuntament d'Estella des de 1280 fins a 1387 es redactaren en aquest llengatge ambigu però no pas aragonès», in J. Coromines, *El que s'ha de saber de la llengua catalana* (1954), p. 35.